
Natya Shastra Chapter 31

श्रीभरतमुनिप्राणीतं नाट्यशास्त्रम् अध्याय ३१

Document Information

Text title : shrIbharatamunipraNItaM nATyashAstram adhyAya 31

File name : natya31.itx

Category : natyashastra

Location : doc_z_misc_major_works

Author : Sage Bharata

Latest update : May 31, 2025

Send corrections to : Sanskrit@cheerful.com

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

June 1, 2025

sanskritdocuments.org

શ્રીભરતમુનિપ્રણીતં નાટ્યશાસ્ત્રમ્ અધ્યાય ૩૧

॥ શ્રીરસ્તુ ॥

અથૈકત્રિંશોઽધ્યાયઃ ।

વાદ્યં તૂર્યાયનં પ્રોક્તં કલાપાતલયાન્વિતઃ ।

કલાસ્તસ્ય(કાલસ્તસ્ય) પ્રમાણં હિ વિજ્ઞેયં તાલયોગતઃ ॥ ૧ ॥

યા લૌકિકી કલા કાષ્ઠા નિમેષશ્ચ સ્મૃતો બુધૈઃ ।

ન સા તાલકલા જ્ઞેયા હ્યન્યૈષા તાલજા કલા ॥ ૨ ॥

નિમેષાઃ પચ્ચ વિજ્ઞેયા ગીતકાલે કલાન્તરમ્ ।

તતઃ કલાકાલકૃતો લય ઇત્યભિસંગ્ઠિતઃ ॥ ૩ ॥

ત્રયો લયાસ્તુ વિજ્ઞેયા દ્રુતમધ્યવિલમ્બિતાઃ ।

યસ્તત્ર તુ લયો મધ્યસ્તત્પ્રમાણકલા સ્મૃતા ॥ ૪ ॥

કલાકાલપ્રમાણેન તાલ ઇત્યભિસંગ્ઠિતઃ ।

ત્રિવિધા સા ચ વિજ્ઞેયા ત્રિમાર્ગનિયમા બુધૈઃ ॥ ૫ ॥

ચિત્રે દ્વિમાત્રા કર્તવ્યા વૃત્તૌ સા દ્વિગુણા સ્મૃતા ।

ચતુર્ગુણા દક્ષિણે સ્યાદિત્યેવં ત્રિવિધા કલા ॥ ૬ ॥

ત્ર્યસ્રશ્ચ ચતુરસ્રશ્ચ સ તાલો દ્વિવિધઃ સ્મૃતઃ ।

દ્વિવિધસ્યાપિ તાલસ્ય ત્વેકા પ્રકૃતિરિષ્યતે ॥ ૭ ॥

તથા યોનિદ્વયં તાલા ચાન્યામાનં નિબોધત ।

ચઞ્ચૂપુટસ્તુ વિજ્ઞેયા તથા ચાચપુટા બુધૈઃ ॥ ૮ ॥

ચતુરસ્રસ્તુ વિજ્ઞેયસ્તાલશ્ચઞ્ચૂપુટો બુધૈઃ ।

ત્ર્યસ્રશ્ચઞ્ચૂપુટશ્ચૈવ ગુરુલઘ્વક્ષરાન્વિતઃ ॥ ૯ ॥

આદૌ દ્વે ગુરુણી યસ્ય લઘ્વેકં પ્લુતમેવ ચ ।

અક્ષરાણાં નિવેશેન સ તુ ચઞ્ચૂપુટસ્તદા ॥ ૧૦ ॥

आद्यौ गुर्वक्षरं ?? अन्ते लघूनि चैव हि ।
 त्र्यस्रः स षलु विज्ञेयस्तालश्चाञ्छूपुटाश्चयः ॥ ११ ॥
 सन्निपातस्ततः शम्या तालः शम्यामथापि वा ।
 सन्निपातादिको ज्ञेयः शम्यादिश्च तथापरः ॥ १२ ॥
 तालादिश्च त्रिभिर्भेदैः पुनश्चाञ्छूपुटो भवेत् ।
 शम्यादिकस्तु विज्ञेयस्तज्जैरासासितादिषु ॥ १३ ॥
 तालादिकस्तथा प्रोक्तो विद्वद्भिः पाणिनादिषु ।
 चञ्छूपुटस्य ये भावाः सन्निपातादयस्तु ये ॥ १४ ॥
 त एव भेदा विज्ञेया बुधैश्चाञ्छूपुटस्य य ।
 सन्निपातादिकः स्वस्य भलवान्नेतरस्तथा ॥ १५ ॥
 षट्कलोऽष्टकलश्चैव तालो ऽयस्मात्प्रवर्तते ।
 द्विप्रकारः पुनश्चायं निःशब्दः शब्दवांस्तथा ॥ १६ ॥
 अनयोर्मिश्रब्दः अयं तु मिश्रस्तालः प्रकीर्तितः ।
 शम्यातालप्रवेशेन ?? विधीयते ॥ १७ ॥
 षट्पितापुत्रककृतः पञ्चपाणिरोदाहृतः ।
 आद्यं प्लुतं द्वितीयं च लघु यत्राक्षरं भवेत् ॥ १८ ॥
 तृतीयं च यतुर्थं च गुरुणि पञ्चमं लघु ।
 प्लुतान्तः षट्पितापुत्रो गुरुलाघवसंयुतः ॥ १९ ॥
 पञ्चपाणिः स विज्ञेयः षट्पातस्तु षट्क्षरः ।
 सन्निपातस्ततस्तालः शम्या तालस्तथैव य ॥ २० ॥
 शम्या चैव हि तालश्च षट्पातस्तस्य कीर्तितः ।
 तालादिस्त्र्यस्रभेदोऽन्यः सम्प्लेष्टकसञ्ज्ञितः ॥ २१ ॥
 गुरुपञ्चाक्षराद्यन्तप्लुतमात्रासमन्वितः ।
 त्र्यस्रं सर्वगुरुं कृत्वा निष्कामं त्वत्र योजयेत् ॥ २२ ॥
 शम्याद्वयं ततस्तेषु उद्भूतः कथितो बुधैः ।
 व्युदस्य युग्मतो ये च पञ्चताला भवन्ति हि ॥ २३ ॥
 मिश्रा गीतङ्गसंयुक्ता ज्ञेया ऽयुद्भूतकादयः ।
 कलाः पञ्च तथा सप्त पुनर्नव च कीर्तिताः ॥ २४ ॥

દશૌકાદશ ચૈવૈતે સહીર્ણાઃ સમુદાહૃતાઃ ।
 ન હ્યેષામુપયોગોઽસ્તિ સમરૂપે ધ્રુવાસુ ચ ॥ ૨૫ ॥
 પ્રવૃતાદિષુ કર્તવ્યા એતે ભૂયઃ પ્રયોક્તૃભિઃ ।
 યથાક્ષરોઽથ દ્વિકલસ્તથૈવ ચ ચતુષ્કલઃ ॥ ૨૬ ॥
 ત્રયો ભેદા હિ તાલસ્ય ?? દ્વિગુણાઃ સ્મૃતાઃ ।
 ચતુરસ્રસ્ત્રિભિર્ભેદેસ્તાલસ્તુ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૨૭ ॥
 ચતુષ્કલો હ્યષ્ટકલઃ કલાઃ ષોદશ ચૈવ હિ ।
 ત્ર્યસ્રકાલસ્તુ ષડ્ભેદસ્ત્રિકલઃ ષટ્કલસ્તથા ॥ ૨૮ ॥
 કલા દ્વાદશ ચૈવાસ્યાશ્ચતુર્વિંશતિરેવ ચ ।
 ચત્વારિંશત્તથાષ્ઠૌ ચ તથા ષણ્ણવતિઃ કલાઃ ॥ ૨૯ ॥
 તાલો નવવિધશ્ચાયં સમાસાત્પરિકીર્તિતઃ ।
 તત્ર ચાલાપ(ચાત્માથ)નિષ્કામૌ વિક્ષેપોઽથ પ્રવેશનમ્ ॥ ૩૦ ॥
 ચતુર્દ્વિકલ ઇત્યેવં નિઃશબ્દઃ પરિકીર્તિતઃ ।
 શમ્યાતાલો ધ્રુવશ્ચૈવ સન્નિપાતસ્તથા પરે ॥ ૩૧ ॥
 ઇતિ શબ્દેન સંયુક્તો વિજ્ઞેયસ્તુ ચતુર્વિધઃ ।
 એતેષાં ચૈવ વક્ષ્યામિ હસ્તાડ્ગુલિવિકલ્પનમ્ ॥ ૩૨ ॥
 ઉત્તાનાડ્ગુલિસહુગ્ર્ય આલાપ ઇતિ સંગ્જિતઃ ।
 નિષ્કમોઽધોગતસ્ય(ગતાનાં) સ્યાદ્ગુલીનાં પ્રસારણાત્ ॥ ૩૩ ॥
 તસ્ય દક્ષિણતઃ ક્ષેપો વિક્ષેપ ઇતિ સંગ્જિતઃ ।
 નિવર્તનં ચ હસ્તસ્ય પ્રવેશોઽધોમુખસ્ય તુ ॥ ૩૪ ॥
 યદા ચતુષ્કલો યોગસ્તદા ત્વેષ વિધિઃ સ્મૃતઃ ।
 નિષ્કમશ્ચ પ્રવેશશ્ચ દ્વિકલે પરિકીર્તિતૌ ॥ ૩૫ ॥
 એષામન્તરપાતાસ્તુ પાતસંગ્જિતાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।
 સહવ્યસ્તનિપાતસ્તુ સમ્યનાલશ્ચ વામતઃ ॥ ૩૬ ॥
 હસ્તયોસ્તુ સમઃ પાતઃ સન્નિપાત ઇતિ સ્મૃતઃ ।
 કલા ચા ત્રિવિધા પ્રોક્તા તસ્યાઃ પાતો ધ્રુવઃ સ્મૃતઃ ॥ ૩૭ ॥
 યથાક્ષરસ્ય તાલસ્ય ?? ગુર્વક્ષરે સ્મૃતઃ ।

यथाक्षरकृतैः पातैस्ताले ज्ञेयो यथाक्षरः ॥ ३८ ॥

गुर्वक्षरैस्तु विश्विष्टैः स नवद्विकलः स्मृतः ।

द्विर्भावा द्विकलस्यात्र विज्ञेयस्तु यत्तुष्टलः ॥ ३९ ॥

अस्रश्च यत्तुरस्रश्च षट्कलोऽष्टकलस्तथा ।

ध्रुवाणां तु भवेत्तालैस्तं य वक्ष्यामि तत्पतः ॥ ४० ॥

कनिष्ठाङ्गुलिनिष्कामः शम्या(साम्या) यैव ततो भवेत् ।

कनिष्ठानामिकाभ्यां तु निष्कामोऽतो विधीयते ॥ ४१ ॥

ततश्च तालः कर्तव्या शम्या यैव तु पञ्चमी ।

प्रवेशो ?? षष्ठः कर्तव्यस्तर्जनीकृतः ॥ ४२ ॥

निष्कामसन्निपातान्ते नित्यमष्टकलो भवेत् ।

अेष युग्मे कलापातविकल्पोऽङ्गुलिभिः कृतः ॥ ४३ ॥

कनिष्ठाङ्गुलिनिष्कामः प्रथमे तु कले भवेत् ।

शम्यापातो द्वितीया य तृतीया ताल अेव य ॥ ४४ ॥

शम्या तत्र यतुर्थी य पञ्चमी तर्जनीकमात् ।

षष्ठश्च सन्निपातः स्यदेष वै षट्कलो विधिः ॥ ४५ ॥

अेष अस्त्रे कलापाते विकल्पोऽङ्गुलिभिः कृतः ।

कनिष्ठाङ्गुलिनिष्कामे प्रवेशश्च तथा भवेत् ॥ ४६ ॥

कनिष्ठानामिकास्थाने तालो ज्ञेयस्तृतीयके ।

शम्यापातश्चतुर्थी स्यान्निष्कामो मध्यमाकृतः ॥ ४७ ॥

षष्ठतालस्तथा ज्ञेयो निष्कामस्तर्जनीकृतः ।

शम्याष्टमी ततस्तालो नवमी तु कला स्मृता ॥ ४८ ॥

कनिष्ठिकाप्रवेशस्तु दशमी तु कला भवेत् ।

निष्कामश्चैव तर्जन्यास्तदनन्तरमिश्यते ॥ ४९ ॥

सन्निपातस्तथा ते य कलाद्वादशकं भवेत् ।

अेषतो वापविक्षेपव्यवधानश्च पण्डितैः ॥ ५० ॥

विधिष्यतुष्टलो ज्ञेयः प्रागुक्ताङ्गुलिभिः कृतः ।

द्विकलश्चतुष्टलश्च पादभागः प्रकीर्तितः ॥ ५१ ॥

ચત્વારઃ પાદભાગાશ્ચ ?? હિ પરિનાટ્યતે ।
 ચઞ્ચત્પુટસ્ય તાલસ્ય તથા ચઞ્ચત્પુટસ્ય ચ ॥ ૫૨ ॥
 પઞ્ચબાણૈશ્ચ વિજ્ઞેયા ભેદા હ્યેતે પૃથક્પૃથક્ ।
 એવમેષ મયા તાલઃ સમાસાત્પરિકીર્તિતઃ ॥ ૫૩ ॥
 આસારિતે વર્ધમાને ગીતેષ્વપિ હિ યઃ સ્મૃતઃ ।
 અથાસારિતકાનાં તુ સમ્પ્રવક્ષ્યામિ લક્ષણમ્ ॥ ૫૪ ॥
 ભેદશ્ચઞ્ચત્પુટસ્યાદૌ તથા ગુરુલઘુપ્લુતૈઃ ।
 પઞ્ચપાણિં તતઃ કુર્યાદ્વિરભ્યસ્તં પ્રયોગવિત્ ॥ ૫૫ ॥
 યથાક્ષરં તુ સર્વત્ર યથાવદ્વિનિવેશયેત્ ।
 શમ્યાતાલઃ પુનશ્ચૈવ શમ્યાતાલમથાપિ ચ ॥ ૫૬ ॥
 આદ્યેઽક્ષરે સન્નિપાતં પઞ્ચબાણૈશ્ચ યો ભવેત્ ।
 તાલં શમ્યાં ચ તાલં ચ શમ્યાતાલૌ તતઃ પરમ્ ॥ ૫૭ ॥
 એષ એવ દ્વિતીયેઽપિ પઞ્ચબાણૌ વિધિઃ સ્મૃતઃ ।
 પ્લુતચ્છેદેઽપિ તસ્યેષ્ટઃ સન્નિપાતઃ પ્રયોક્તૃભિઃ ॥ ૫૮ ॥
 એવં યથાક્ષરં જ્ઞેયં કનિષ્ઠાસારિતં બુધૈઃ ।
 યથાક્ષરસ્યાક્ષરૈશ્ચ તાલપાતાન્નિબોધત ॥ ૫૯ ॥
 ચકારે તુ ભવેચ્છમ્યા દ્વિતીયે તાલ એવ ચ ।
 પુકારે તુ ભવેચ્છમ્યા ટકારે તાલ એવ ચ ॥ ૬૦ ॥
 એવં ચઞ્ચત્પુટે જ્ઞેયં પઞ્ચપાણેરતઃ પરમ્ ।
 ષડારે સન્નિપાતઃ સ્યાત્પિડુકારે તલ એવ ચ ॥ ૬૧ ॥
 તકારે તુ ભવેચ્છમ્યા એકારે તાલ એવ ચ ।
 ત્રકારે તુ ભવેચ્છમ્યા કકારે તાલ એવ ચ ॥ ૬૨ ॥
 દ્વિતીયેઽપ્યેવમેવ સ્યાત્સન્નિપાતસ્તતઃ પરમ્ ।
 ગુર્વક્ષરાણાં વિશ્લેષાદેવમેવ તુ મધ્યમમ્ ॥ ૬૩ ॥
 વિશ્લેષિતાનામેષાં તુ દ્વિભાવિ યા કલા ભવેત્ ।
 પાતાન્તે સા પ્રયોક્તવ્યા યથાવદ્નુપૂર્વશઃ ॥ ૬૪ ॥
 દ્વિભાવાન્મધ્યમસ્યેવ જ્યેષ્ઠમિત્યભિધીયતે ।
 મધ્યમસ્ય વિધનેન ન્યસેચ્ચ દ્વિગુણાઃ કલાઃ ॥ ૬૫ ॥

સન્નિપાતૈર્નિપાતૈશ્ચ તેષાં વસ્તુ પ્રકીર્તિતમ્ ।
 સમાનલક્ષણાંશ્ચૈવ ગદતો મે નિબોધત ॥ ૬૬ ॥
 નિહત્ય દાનવં ધોરં રુદ્રેણામિતતેજસા ।
 નૃત્યમુત્પાદિતં ચિત્રં પૂર્વં તાણ્ડવસંગિજાતમ્ ॥ ૬૭ ॥
 અથ ભૂતગણૈઃ સર્વેસ્તસ્મિન્કાલે મહાત્મભિઃ ।
 વર્ધમાનમિદં દૃષ્ટં પિણ્ડીબન્ધૈર્વિભૂષિતમ્ ॥ ૬૮ ॥
 પરિતુષ્ટશ્ચ તદ્દૃષ્ટ્વા સપત્નીકો વૃષધ્વજઃ ।
 પ્રદદૌ તુ વરં શ્રેષ્ઠં સહ દેવગણાધિપૈઃ ॥ ૬૯ ॥
 લક્ષ્યલક્ષણસમ્યન્ના માર્ગયુક્તાવિધિ(ધિઃ) ક્રમૈઃ ।
 વર્ધમાનપ્રયોક્તારો યાસ્યન્તિ શિવગોચરમ્ ॥ ૭૦ ॥
 એવમેતન્મયા દૃષ્ટં પિણ્ડીબન્ધનિમિત્તતઃ ।
 અધુના તુ પ્રવક્ષ્યામિ લક્ષણં શૃણુત દ્વિજાઃ ॥ ૭૧ ॥
 વૃત્તિદક્ષિણચિત્રેષુ માર્ગેષુ વિનિયોજિતમ્ ।
 દ્વિવિધં વર્ધમાનં સ્યાત્સ્વપ્રમાણવિનિર્મિતમ્ ॥ ૭૨ ॥
 અતાલં ચ સતાલં ચ તત્પ્રમાણં દ્વિજાઃ સ્મૃતમ્ ।
 ચતસ્રઃ કાણ્ડિકાશ્ચૈવ તાવન્ત્યાસારિતાનિ તુ ॥ ૭૩ ॥
 ધ્રુવકેણ કલાભિસ્તુ કણ્ડિકા દેવકલ્પિતા ।
 વર્ધમાનશરીરે તુ ક્રિયતે માર્ગયોજના ॥ ૭૪ ॥
 આદ્યા નવકલા તુ સ્યાદષ્ટાભિસ્તત્પરા સ્મૃતા ।
 દશ ષટ્ચ તથા ચૈવ તૃતીયા કણ્ડિકેષ્યતે ॥ ૭૫ ॥
 ચતુર્થી કણ્ડિકા ચૈવ દ્વાત્રિંશત્કલિકા સ્મૃતા ।
 કલાભિરેવં નિર્દિષ્ટા કણ્ડિકા વર્ધમાનકે ॥ ૭૬ ॥
 કેવલં માર્ગસમ્ભૂતા સ્વાલયોપાડ્ગવર્જિતા ।
 એકદ્વિત્રિયતુર્યોગાત્તાભિરાસારિતાનિ તુ ॥ ૭૭ ॥
 વર્ધમાને પ્રસૂયન્તે માર્ગતાલાડ્ગયોગતઃ ।
 પ્રથમાં કણ્ડિકાં કૃત્વા બાલતાલપ્રયોજિતમ્ ॥ ૭૮ ॥
 અન્તિમાર્ધકલાડીનં કુચદિવં કનિષ્ઠકમ્ ।

દ્વિતીયાં કણ્ડિકાં કૃત્વા પ્રથમા સકલા યદિ ॥ ૭૯ ॥

યોજયતે પૂર્વતાલેન તદા તત્સ્થાલ્લયાન્તરમ્ ।

વર્ધમાનં વિના ચિત્રે ન હિ વૃત્તૌ લયાન્તરમ્ ॥ ૮૦ ॥

બહિર્વા વર્ધમાને વા કનિષ્ઠાં ન હિ દક્ષિણે ।

દ્વિગુણક્ષીર(ગુણાક્ષર)સંયોગાદન્યમાર્ગનિયોજનાત્ ॥ ૮૧ ॥

નૃત્યકાલવિશેષાશ્ય બાલાદન્યલ્લયાન્તરમ્ ।

તૃતીયા સદ્વિતીયા ચ પ્રથમા ચૈવ તત્કલા ॥ ૮૨ ॥

દ્વિકલં યોગમાશ્રિત્ય મધ્યમાસારિતં તુ તત્ ।

ચતુર્થામાદિતઃ કૃત્વા ચતસ્રઃ કણ્ડિકા યથા ॥ ૮૩ ॥

ચતુષ્કલો ન ?? જયેષ્ઠમાસારિતં તુ તત્ ।

પ્રયોગસ્તુ યદા ત્વેષાં પિણ્ડીબન્ધૈવિકલ્પતે ॥ ૮૪ ॥

પ્રત્યેકં તુ(ત્વ)ફગિન્યાસસ્તદા તેષાં પૃથક્પૃથક્ ।

મુખં પ્રતિમુખં ચૈવ દેહસંહરણં તથા ॥ ૮૫ ॥

અફગાન્યેતાનિ ચત્વારિ સર્વેષ્વાસારિતેષ્વિહ ।

ઉપોહનં મુખં તેષાં યુગ્મં પ્રતિમુખં ભવેત્ ॥ ૮૬ ॥

ઓજઃ શરીરસંહારાવયમફગવિધિક્રમઃ ।

ઇત્યેવ ચતુરફગાનિ ફેયાન્યાસારિતાનિ તુ ॥ ૮૭ ॥

ચતુરાસારિતૈર્બદ્ધં વર્ધમાનકમુચ્યતે ।

વર્ણતાલલયગ્રન્થવાદ્યાભિનયવર્ધનાત્ ॥ ૮૮ ॥

પાત્રાણાં વૃદ્ધિયોગાશ્ય વર્ધમાનકમુચ્યતે ।

વર્ધમાને શરીરસ્ય ભવેદાસારિતસ્ય ચ ॥ ૮૯ ॥

કાર્યકારણભાવેન પરસ્પરવિકલ્પનમ્ ।

યથા વૃક્ષાદ્ભવેદ્દીજો બીજાદ્રક્ષસ્ય સમ્ભવઃ ॥ ૯૦ ॥

અન્યોન્યહેતુસંયોગઃ પ્રસર્તવ્યસ્તથૈવ તુ ।

યોગાદેકકલાત્સૂતે કનિષ્ઠકલયાન્તરે ।

દ્વિકલાન્મધ્યમં ચૈવ જયેષ્ઠં ચૈવ ચતુષ્કલાત્ ॥ ૯૧ ॥

ચગ્ધત્પુટપરિવર્તઃ શમ્યાદિ દ્વૌ ચ પગ્ધપાણિકૃતૌ ।

અન્તે ચ સન્નિપાતઃ પાતવિધિરયં કનિષ્ઠસ્ય ॥ ૯૨ ॥

અયમેવ તાલયોગો વિશેષસિદ્ધિશ્ચ સૂર્યવદિષ્ટા ।
 ભવતીહ લયાન્તરિતે શબ્દાદ્ભેદો લયશ્ચૈવ ॥ ૯૩ ॥
 ઉત્તરકાલાન્કૃત્વા ત્વાદૌ વિપ્રાઃ કલાઃ પરિત્યજ્ય ।
 એતત્પાતવિધાનં મધ્યમકાસારિતે પ્રોક્તમ્ ॥ ૯૪ ॥
 જ્યેષ્ઠસ્ય ભવતિ નિયમાદાદાવેકા ચતુષ્કલા માત્રા ।
 માત્રા કૃન્દુગતા સ્યાત્કૃત્વૌતૌ દ્વૌ ચ પરિવર્તૌ ॥ ૯૫ ॥
 વાલં નવકલં વેષાં ન તેષાં સાધુ સમ્મતમ્ ।
 સન્નિપાતાડ્ગવિન્યાસં કલાનિયમતઃ કૃતમ્ ॥ ૯૬ ॥
 તેષાં સમ્મુખતાલં ધ્રુવપાતૈરેવ નિયમતાત્માનમ્ ।
 તસ્ય કલાપાક્ષરગુરુલઘુવર્ણસ્થિતિ વક્ષ્યે ॥ ૯૭ ॥
 જ્યેષ્ઠસ્ય કલા હ્યષ્ઠૌ મુખં ભવેન્મધ્યમસ્ય સમૂલકમ્ ।
 ષડિર્લયાન્તરે સ્યાત્પગ્ચૈવ કલાઃ કનિષ્ઠસ્ય ॥ ૯૮ ॥
 આદાવન્તે ગુરુણી મધ્યે ચ લઘૂનિ બાલતઃ પ્રભૃતિ ।
 અષ્ઠૌ દ્વાદશ ષોડશ વિંશતિરપિ વાક્ષરાણિ સ્યુઃ ॥ ૯૯ ॥
 આસારિતોપવહનેષ્વાદાવાસારણાનિ યુક્તાનિ ।
 તાન્યક્ષરાણિ વક્ષ્યે યાનિ પુરા બ્રહ્મગીતાનિ ॥ ૧૦૦ ॥
 યથા-
 કૂલું જગતિ ચદિ ગિનિ ગિજં હું પ્રથમે લયાન્તરે વાપિ
 તિતિજલકુચકલયમધ્યે ઇતિ તિકુચવલિતકજ્યેષ્ઠે ।
 ઇત્યક્ષરપતનકલાગુરુલઘુવર્ણસ્થિતિપ્રતિવિભક્તઃ ।
 આસારિતમુખસગ્જ્ઞે ઉપવહનવિધિઃ સમુદિષ્ટઃ ॥ ૧૦૧ ॥
 એવમેતત્સવિસ્તારં કથિતં પરિમાણકમ્ ।
 ચત્વારસ્તુ ગુણા યુગ્મે ઓજે ષટ્પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૧૦૨ ॥
 પગ્થપાણૌ દ્વિતીયે તુ સાર્ધષટ્પરિકીર્તિતાઃ ।
 કનીય એવં કર્તવ્યમકરૌસ્તાલમાનતઃ ॥ ૧૦૩ ॥
 યથા-
 દેવં દેવૈઃ સંસ્તુતં નમિતં દૈત્યૈર્યજ્ઞૈર્નાગૈઃ પિતૃભિશ્ચ

નમિતચરણં ત્રૈલોક્યહેતુમીશં રુદ્રં શરણમસ્યહમુપગતઃ ।

અષ્ટાવેવ ગણાઃ કાર્યાઃ પૂર્વતાલે યથાવિધિ ।

દ્વાદશૈવ તુ કર્તવ્યાઃ કથિતાઃ પુત્રકે ગણાઃ ॥ ૧૦૪ ॥

અર્ધત્રયોદશગણાસ્તૃતીયે વસુસઙ્ગિતાઃ ।

એવમક્ષરવિન્યાસો મધ્યમાસારિતે સ્મૃતઃ ॥ ૧૦૫ ॥

યથા -

ભૂતાધિપતિં ભગનેત્રહરં દેવૈર્વેદ્યં સુરવરમથનં રૌદ્રં

ભયદં ગજચર્મવૃત્તં શમ્ભું ત્ર્યક્ષં જ્વલનનિભજટમ્ ।

ભુજગપરિકરં ત્રિદશગણવૃત્તં દૈત્યૈર્નિત્યં

પરિપઠિતચરિતમમરપતિનમિતમભિમતસુખદં શરણં

સુરનુતચરણમહમુપગતઃ ।

કાર્યાઃ ષોડશ યુગ્માખ્યે તાલે તુ પ્રથમે ગણાઃ ।

ચતુર્વિંશતિરોજાખ્યે દ્વિતીયે વસુસઙ્ગિતે ॥ ૧૦૬ ॥

ચતુર્વિંશતિરર્ધં ચ તૃતીયે વસુસઙ્ગિકે ।

જ્યેષ્ઠેષ્વાસારિતે કાર્યં એવમક્ષરસઙ્ગયઃ ॥ ૧૦૭ ॥

યથા-

અમરપ્રવરં મદનાડ્ગહરં ભુવનૈકનાથમભયપ્રદં

ત્રિપુરાન્તકરં દેવં તમહં પ્રણતઃ સુરપિતૃગણનતચરણં

પૃથિવીસલિલજ્વલનભૈરવરૂપં ખટ્વાડ્ગકપાલધારં

પવનઃ સૂર્યશ્ચન્દ્રો યજારમાખ્યોમાખ્યાઃ કાર્યા મુનિભિર્યસ્ય

પ્રોક્તાસ્ત્રૈલોક્યગુરું તમચિન્ત્યમજં વિદ્યાનિલયં ભૈરવરૂપં

ખટ્વાડ્ગકપાલધારં સ્થિત્યુત્પત્તિપ્રલયનિમિત્તં

ચન્દ્રાર્ધધરં તિલકાર્ધધરં રસનાર્ધધરં

બહુભિર્વિકૃતૈર્વિવિધૈર્વિકટૈર્વિદ્યતિ વિમુખૈઃ પ્રથમૈઃ

પરિવૃતમીશં સુખદં સતતં પ્રણતઃ ॥

આસારિતાનાં સર્વેષાં યે ભેદાઃ પરિકીર્તિતાઃ ।

યથાક્ષરં દ્વિસઙ્ખ્યાતં ત્રિસઙ્ખ્યાતં યથાપિ વા ॥ ૧૦૮ ॥

તાલોચ્છેદો દ્વિગુણિતૈઃ સમવર્ણગણૈઃ કૃતમ્ ।

અનિવૃત્તાક્ષરપદં યથાક્ષરમિતિ સ્મૃતમ્ ॥ ૧૦૯ ॥

નિવૃત્ત્યા યત્સમાયુક્તં દ્વિસઙ્ખ્યાતં તમુચ્ચતે ।

निर्वृत्तद्वयसम्पन्नं त्रिसङ्ख्यातमितीष्यते ॥ ११० ॥
 यतुष्ठादौ यतुर्मात्रा यथोक्तगुरुलाघवाः ।
 यथायोगं गणाः कार्यं गीतेष्वासारितेषु य ॥ १११ ॥
 अक्षरैर्यं यतुर्मात्रा द्विमात्रा वर्णतस्तु सा ।
 चित्रे कला भवेद्य तु वृत्तौ सा द्विगुणा स्मृता ॥ ११२ ॥
 वृत्तौ या वर्णमात्राभिश्चतुर्मात्राः प्रकीर्तिता ।
 द्विगुणा दक्षिणे सा तु कला ज्ञेया प्रयोक्तृभिः ॥ ११३ ॥
 न मार्गभेदोऽक्षरेषु कश्चिदध्युपपद्यते ।
 वर्णमात्रा द्विगुणिताद्दर्शभेदः प्रकीर्तितः ॥ ११४ ॥
 यथाक्षरेषु भूयिष्ठं गीतेष्वासारितेषु य ।
 विधिरेष समुद्दिष्टो वर्णतालपदाश्रयः ॥ ११५ ॥
 द्विसङ्ख्याते निवृत्तिस्तु कार्यार्थस्यार्थयोगतः ।
 द्विसङ्ख्यातार्थयोगेन त्रिसङ्ख्यातेऽपि येष्यते ॥ ११६ ॥
 न चित्रे द्वित्रिसङ्ख्यातं कदाचिदपि योजयेत् ।
 न य वृत्तित्रिसङ्ख्यातं गीतेष्वासारितेषु य ॥ ११७ ॥
 दक्षिणे स्यात्त्रिसङ्ख्यातं द्विसङ्ख्यातं य वार्तिके ।
 चित्रे यथाक्षरं प्रोक्तमिति मार्गविनिश्चयः ॥ ११८ ॥
 दक्षिणेनैव गत्वादौ निवृत्तौ वृत्तिवद्भवेत् ।
 चित्रवच्च यथान्यायं त्रिसङ्ख्याते विधिः स्मृतः ॥ ११९ ॥
 अनेनैव विधानेन द्विसङ्ख्यातमपीष्यते ।
 वृत्तौ वा दक्षिणे वापि प्रयोगोऽस्य सदैव तु ॥ १२० ॥
 वस्वादौ वसुमध्ये य वस्वन्ते या निवृत्तयः ।
 प्रयोक्तव्यः प्रयोगज्ञैर्विचार्याङ्गबलाबलम् ॥ १२१ ॥
 निवृत्तौ तु कला न्यूना यदा वस्तुवशाद्भवेत् ।
 अकालपातनात्तस्या वर्णः कार्यो निवृत्तिमान् ॥ १२२ ॥
 वर्णालङ्कारसौभाग्यं विच्छेदः करणस्य य ।
 तत्त्वादीनां प्रयोगश्च निवृत्तीनां प्रयोजनम् ॥ १२३ ॥

આસારિતેષુ ગીતેષુ વર્ધમાનેષુ ચૈવ હિ ।

વર્ધમાનં તુ વિજ્ઞેયં ચતસ્રઃ કણ્ડિકા બુધૈઃ ॥ ૧૨૪ ॥

વિશાલા સડ્ગતા ચૈવ સુનન્દા સુમુખી તથા ।

ઉપોહનં વિશાલાયાઃ કલા(લાઃ) પચ્ય ભવેદિહ ॥ ૧૨૫ ॥

ષડ્ડગ(ષટ્સડ્ડગ)તાયા વિજ્ઞેયાઃ સુનન્દાયાશ્ચ સમ ચ ।

સુમુખ્યાશ્ચોપવહનં નિત્યમષ્ટકલં ભવેત્ ॥ ૧૨૬ ॥

આદૌ ગુરુદ્વયં કાર્યં ચતુર્દશ લઘૂન્યથ ।

ઉપોહનં વિશાલાયાઃ પુનરન્તે ગુરુઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧૨૭ ॥

યથા- ઋન્દુ જગતિ અવલિતકદિગિનિગિકુચકૃતતિતિ વા ।(?)

ચતુર્ભિરધિકૈરેવં લઘુભિર્ગુરુસંસ્તુતૈઃ ।

સુનન્દાયાશ્ચ વિજ્ઞેયો હ્યપોહનવિધિબુધૈઃ ॥ ૧૨૮ ॥

યથા- ઋન્દુ જગતિ અવલિતકદિગિતિ ઋલકુચલતિ વિભો ।(?)

ષર્દ્ધિશતિર્લઘૂનિ સ્યુઃ સુમુખ્યાશ્ચ ગુરુણિ ચ ।

ઉપોહનવિધાનેન જ્ઞેયાનિ મુનિસત્તમાઃ ॥ ૧૨૯ ॥

યથા- ઋન્દુ જગતિ અવલિકદિગિવિગિતિતિઋલઋચકુલતિતિ જગતિતિ વા ।

ઉપોહ્યન્તે સ્વરા યત્ર યેન ગીતં પ્રવર્તતે ।

તમાદુપોહનં પ્રોક્તં શુષ્કાક્ષરસમન્વિતમ્ ॥ ૧૩૦ ॥

અથવા મોહ્યતે યસ્માત્પ્રયોગસૂચનાદિભિઃ ।

તમાદુપોહનં હ્યેતજ્જાનભા(તા)ણ્ડસમાશ્રયમ્ ॥ ૧૩૧ ॥

શમ્યા તાલૌ દ્વિરભ્યસ્તૌ સન્નિપાતાન્ત્ય એવ ચ ।

ઉપોહનં વિશાલાયાસ્તાલોડયં પરિકીર્તિતઃ ॥ ૧૩૨ ॥

દ્વિકલઃ સડ્ગતાયાશ્ચ તાલશ્ચઞ્ચૂપુટઃ સ્મૃતઃ ।

ત્રિકલો યુક્તતાલાદિ સુનન્દાયાસ્તથૈવ ચ ॥ ૧૩૩ ॥

ચઞ્ચત્પુટસ્તુ દ્વિકલઃ સુમુખ્યાઃ સ્યાદુપોહને ।

ઉપોહને દ્વિરભ્યસ્તૈસ્તતઃ કાર્યા તુ કણ્ડિકા ॥ ૧૩૪ ॥

એતાન્યુપોહનાનીહ ચત્વારિ ગદિતાનિ હિ ।

આનુપૂર્વ્યા પ્રયોગં ચ કણ્ડિકાનાં નિબોધત ॥ ૧૩૫ ॥

શમ્યા ?? પુનઃ શમ્યા તતસ્તાલો યથાક્રમમ્ ।

ત્રિકલઃ સન્નિપાતશ્ચ વિશાલાયાઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧૩૬ ॥
 ચગ્ચત્પુટસ્તુ વિ(દ્વિ)કલઃ સંગતાયા અપિ સ્મૃતઃ ।
 ચતુષ્કલઃ સુનન્દાયાઃ સ એવ ગદિતો બુધૈઃ ॥ ૧૩૭ ॥
 સન્નિપાતદ્વયોપેતા દ્વિચિત્રસ્તુ પ્રયોક્તૃભિઃ ।
 કાર્યશ્ચતુષ્કલો યુગ્મઃ સુમુખ્યાશ્ચ યથાક્રમમ્ ॥ ૧૩૮ ॥
 વર્ધમાનસ્ય તાલોડયં કણ્ડિકાનાં પૃથકપૃથક્ ।
 મયા પ્રોક્તો મુનેશ્ચૈવ સંહતાનાં નિબોધત ॥ ૧૩૯ ॥
 પૂર્વં વિશાલા કર્તવ્યા સડ્ગતા તદનન્તરમ્ ।
 સડ્ગતાયાં ગ્રહં કૃત્વા વિશાલા પુનરિષ્યતે ॥ ૧૪૦ ॥
 કનિષ્ઠાસારિતે તાલો યો યથા પરિકીર્તિતઃ ।
 સ એવ સર્વઃ કર્તવ્યઃ પ્રથમે કણ્ડિકોદ્ભવે ॥ ૧૪૧ ॥
 સુનન્દા સડ્ગતા ચૈવ વિશાલા ચ યથોદિતા ।
 સુનન્દાયાં ગ્રહં કૃત્વા તતશ્ચૈવ પ્રયોજયેત્ ॥ ૧૪૨ ॥
 મધ્યમાસારિતે તાલો યો મયા પરિકીર્તિતઃ ।
 શમ્યાસ્ત્રયસ્ય કર્તવ્યઃ સુનન્દાદયસ્ય પણ્ડિતૈઃ ॥ ૧૪૩ ॥
 સુમુખી ચ સુનન્દા ચ સડ્ગતપ્રથમા તથા ।
 સુમુખ્યાદૌ ગ્રહં કૃત્વા યથોક્તં સમ્પ્રયોજયેત્ ॥ ૧૪૪ ॥
 જ્યેષ્ઠાસારિતકે તાલો નિઃશબ્દઃ શબ્દવાંસ્તથા ।
 સ સર્વ એવ કર્તવ્યો બુધૈશ્ચાતસૃણામપિ ॥ ૧૪૫ ॥
 સંયોગઃ કણ્ડિકાનાં તુ તાલોડયં પરિકીર્તિતઃ ।
 એવમાસાં સમાયોગાદ્વર્ધમાનકમિષ્યતે ॥ ૧૪૬ ॥
 વાલં ન સુકલં(ચતુષ્કલં) જ્ઞેયં દશશબ્દલયાન્તરમ્ ।
 પગ્ચષષ્ટિકલં જ્યેષ્ઠે ત્રયસ્ત્રિંશત્તુ મધ્યમમ્ ॥ ૧૪૭ ॥
 કલાનાં વૃદ્ધિમાસાદ્ય ત્વક્ષરાણાં તુ વર્ધનાત્ ।
 લયસ્ય વર્ધનાશ્ચાપિ વર્ધમાનકમુચ્યતે ॥ ૧૪૮ ॥
 આસારિતેષુ ગીતેષુ વર્ધમાનેષુ ચૈવ હિ ।
 દ્વિગુણસ્તાલયોગેન કાર્યો હ્યક્ષરજો વિધિઃ ॥ ૧૪૯ ॥

?? સન્નિપાતો યદા ભવેત્ ।

અન્યા કલા દ્વિમાત્રા તુ તદા જ્ઞેયા પ્રયોક્તૃભિઃ ॥ ૧૫૦ ॥

એવમેતન્મયા પ્રોક્તં વર્ધમાનસ્ય લક્ષણમ્ ।

આસારિતાનાં વક્ષ્યામિ વિસ્તારં લઘુલક્ષણમ્ ॥ ૧૫૧ ॥

અન્યુનાયાં કલાયાં તુ ધ્રુવં પ્રાણો નિવેદયેત્ ।

અથ તાલાક્ષરવશાસ્ત્રવેષાં યે તાંશ્ચ (વશાચ્છેષાનન્તાંશ્ચ) યોજયેત્ ॥ ૧૫૨ ॥

પ્લુતે લઘ્વક્ષરે ચૈવ ધ્રુવે સામ્યં ન વિદ્યતે ।

ન વિદ્યતે ત્રિભિઃ પાતૈઃ સમત્વમુપદિશ્યતે ॥ ૧૫૩ ॥

તાલૈશ્ચ સન્નિપાતૈશ્ચ શમ્યાભિશ્ચ ધ્રુવેણ ચ ।

કનિષ્ઠાસારિતં કાર્યં મધ્યમં જ્યેષ્ઠમેવ ચ ॥ ૧૫૪ ॥

??

?? ॥ ૧૫૫ ॥

પ્રસ્તારેણ કલાનાં શમ્યાતાલાન્તરોપેતમ્ ।

પૂર્વ શમ્યા કાર્યા દ્વિકલસ્તાલઃ કલાદ્વયં શમ્યા ॥ ૧૫૬ ॥

પુનરેકકસ્તાલસ્ત્રિકલઃ સ્યાત્સન્નિપાતશ્ચ ।

ત્રિકલોડન્યસ્મિંસ્તાલઃ શમ્યૈકઃ ??કલાદ્વયે તાલઃ ॥ ૧૫૭ ॥

દ્વિકલા ચ પુનઃ શમ્યા તાલઃ ક?? ।

?? ॥ ૧૫૮ ॥

ત્રિકલશ્ચ સન્નિપાતો ભૂયો વિધિરેષ કર્તવ્યઃ ।

દ્વાદશ કલાસ્તૃતીયે તસ્યાન્તે સન્નિપાતશ્ચ ॥ ૧૫૯ ॥

પ્રથમસ્ત્વષ્ટકલઃ સ્યાદ્દ્વાદશકલિકૌ તથાપરૌ જ્ઞેયૌ ।

અન્યશ્ચ સન્નિપાતો મધ્યસ્થાસારિતસ્યોક્તઃ ॥ ૧૬૦ ॥

યે પૂર્વમ્ડગુલિકૃતાઃ પ્રવેશાન્નિ(શનિ)ષ્ઠામસઙ્ગાયા ગદિતાઃ ।

તે સર્વે કર્તવ્યા મધ્યે ત્વાસારિતે તજ્જ્ઞૈઃ ॥ ૧૬૧ ॥

?? જ્યેષ્ઠે તુ કર્તવ્યં શમ્યાતાલકલાન્વિતમ્ ।

શતત્રયોડશ નિષ્ઠામો વિક્ષેપોડશ પ્રવેશનમ્ ।

અડગુલીનાં તુ કર્તવ્યં કલામાનં ચતુષ્કલમ્ ॥ ૧૬૨ ॥

પૂર્વ શમ્યા કાર્યા ચતુષ્કલોડન્યો ભવેત્તતસ્તાલઃ ।

शम्भा यतुष्कला स्याद्विकलस्तालस्तथा यैव ॥ १६३ ॥
 कार्यस्य सन्निपातोऽपि षट्कलः षट्कलस्तु तालः स्यात् ।
 द्विकला य पुनः शम्भा यतुष्कलः स्यात्पुनस्तालः ॥ १६४ ॥
 शम्भा यतुष्कला स्याद्द्विकलस्तालश्च कर्तव्यः ।
 पुनरेव सन्निपातश्च षट्कलः संविधातव्यः ॥ १६५ ॥
 विधिरेष ओव कृत्स्नः पुनस्तृतीयेऽपि सन्निपाते तु ।
 पुनरेव ?? अङ्गुलिविक्षेपात्सम्प्रवक्ष्यामि ॥ १६६ ॥
 पूर्वं शम्भा तथावापो निष्कामश्च ततः पुनः ।
 विक्षेपोऽथ पुनस्तालः पुनरावाप ओव य ॥ १६७ ॥
 अनामिकीकनीयस्यान्नि(स्योर्नि)ष्कामश्च पुनस्ततः ।
 तस्यामेव छि विक्षेपः शम्भयो ?? ओव य ॥ १६८ ॥
 मध्यमायां ततस्तालो विक्षेपोऽथ प्रवेशनम् ।
 आवापश्च पुनः कार्यस्तर्जनीनिष्कमः पुनः ॥ १६९ ॥
 विक्षेपश्च पुनः कार्यः सन्निपातस्तथैव व ।
 कलाः समदशैवेताः सन्निपातो भवेद्यम् ॥ १७० ॥
 आवापश्च पुनः कार्यः कनीयस्याथ निर्गमः ।
 विक्षेपश्च प्रवेशश्च आवापश्च ततः पुनः ॥ १७१ ॥
 अनामिकाकनीयस्योस्ततस्तालो भवेत्पुनः ।
 विक्षेपश्च पुनस्ताल्यां ततः शम्भाः प्रकीर्तिताः ॥ १७२ ॥
 आवापस्य कनीयस्यां ततस्तालं नियोजयेत् ।
 विक्षेपश्च प्रवेशश्च पुनरावाप ओव य ॥ १७३ ॥
 प्रदेशिन्या य निष्कामो विक्षेपश्च पुनः स्मृतः ।
 सन्निपातः पुनश्चैव यतुर्विंशतिको भवेत् ॥ १७४ ॥
 तृतीयः सन्निपातस्य ओष ओव विधिः स्मृतः ।
 ओवं जयेष्ठस्य विज्ञेयस्तालाङ्गुलिविकल्पितः ॥ १७५ ॥
 प्रथमः षोडशकलश्चतुर्विंशतिकस्तथा ।
 द्वितीयश्च तृतीयश्च सन्निपातकलाधिकः ॥ १७६ ॥

પ્રત્યેકં પાતનાન્યેષુ દલ્લાઃ સમ ભવન્તિ હિ ।
 શમ્યાતાલકૃતાનીહ સન્નિપાતકૃતાનિ ચ ॥ ૧૭૭ ॥
 ?? ત્રિસન્નિપાતં ત્રિવસ્તુ યાધ્યેવમ્ ।
 સમદશપાતયુક્તં વિદ્યાદાસારિતં સમ્યક્ ॥ ૧૭૮ ॥
 આસારિતાનામિત્યેવં ગદિતં લક્ષણં મયા ।
 ગીતાનાં વસ્તુકાનાં ચ પ્રયોગઃ પરિકલ્પતે ॥ ૧૭૯ ॥
 અત ઊર્ધ્વં પ્રવક્ષ્યામિ ગીતાનાં વસ્તુકેષ્વપિ ।
 વિવઘૈકકવૃત્તાનિ ત્રીણ્યડ્ગાનિ સમાસતઃ ॥ ૧૮૦ ॥
 એકૈકં તુ વિદાર્યેકા તે તુ મદ્ધિવિધઃ સ્મૃતઃ ।
 ષટ્પરં ચવરં વૃત્તં દૃવ્યડ્ગં સહસં ચ તત્ ॥ ૧૮૧ ॥
 વિવઘૈકકયોઃ પ્રાયો મદ્રકે તુ પ્રયોજનમ્ ।
 પ્રવર્યાશ્ચાપિ વસ્વ(સ્ત્વ)ર્થે પાદે રોવિન્દકસ્ય ચ ॥ ૧૮૨ ॥
 રોવિન્દકોત્તરાભ્યાં તુ વૃત્તમુલ્લોપકે તથા ।
 પાણિકાયાં બહિર્ગીતા લાસ્યે વૈ ?? ॥ ૧૮૩ ॥
 પ્રવૃત્તમવગાઢં ચ દ્ધિવિધં સૃત્વ(વૃત્ત)મુચ્યતે ।
 આરોહિત્વાદવગાઢં પ્રવૃત્તમવરોહતઃ ॥ ૧૮૪ ॥
 આરોહણં ચ દ્ધિવિધં તથા ચૈવાવરોહણમ્ ।
 ન્યાસાપન્યાસાવિહિતં માર્ગાન્નટકૃતં તથા ॥ ૧૮૫ ॥
 ચવરૈકાદશપરા વિદાર્યઃ પરિકીર્તિતાઃ ।
 ચતુર્વિંશતિરેતાસાં પ્રણામં પરમં સ્મૃતમ્ ॥ ૧૮૬ ॥
 અધ્યદ્ધ્રાદ્ધિ તૃતીયાચ્ચ સન્નિપાતાઃ પ્રમાણતઃ ।
 ઉલ્લોપ્યકે વિદારી તુ સ્મૃતા વૈહાયસે તથા ॥ ૧૮૭ ॥
 વિવધેન તુ તત્કાર્યો યુગ્મવૃત્તેન ચૈવ હિ ।
 ન હ્યર્ધસન્નિપાતે તુ ભવેદ્ડગસમાપનમ્ ॥ ૧૮૮ ॥
 ગીતાનિ સસમદ્રોકોલ્લોપ્યકે ચ પરાન્તકમ્ ।
 પ્રકર્યો વૈણકં ચૈવ રોવિન્દકમથોત્તરમ્ ॥ ૧૮૯ ॥
 દ્ધિવિધં મદ્રકં તત્ર ચતુર્વસ્તુ ત્રિવસ્તુ ચ ।
 શીર્ષકેણ સમાયુક્તં તચ્ચ જ્ઞેયં ત્રિવસ્તુકમ્ ॥ ૧૯૦ ॥

પગ્થપટ્સમ તાનિ સ્યુઃ શીર્ષકં ચ પરાન્તકે ।
 પ્રકર્યામથ ચત્વારિ સ્યુસ્ત્રીણ્યર્ધાધિકાનિ ચ ॥ ૧૯૧ ॥
 રોવિન્દકં તુ સમાડ્ગે ષોડશાડ્ગં પરં સ્મૃતમ્ ।
 દ્વૌ પાદૌ સમવર્ણૌ તુ એકકો વાત્ર કીર્તિતૌ ॥ ૧૯૨ ॥
 પ્રવૃત્તં વિવધં વાપિ તસ્માત્પાદૌ પ્રયોજયેત્ ।
 સમાડ્ગં દ્વાદશાડ્ગં વા પ્રાક્ષમોવેણકં બુધૈઃ ॥ ૧૯૩ ॥
 તત્ર દ્યુન્તં તુ સમાડ્ગં ત્ર્યન્તં દ્વાદશકં તથા ।
 પાદઃ સન્ધિર્મર્ષિઘાતોષજં(સજજં) સમ્પિષ્ટકં તથા ॥ ૧૯૪ ॥
 એકકં ચતુરસ્રં વાપ્યુપવર્તનમેવ ચ ।
 ઉત(ઉપ)પાતઃ પ્રવેણી ચ દ્યુડ્ગં સંહરણં તથા ॥ ૧૯૫ ॥
 અડ્ગાનિ દ્વાદશાડ્ગસ્ય સ્મૃતાન્યોવેણકસ્ય ચ ।
 સમ્પિષ્ટકોપપાતાભ્યાં પ્રવેણીભ્યાં વિવર્જિતમ્ ॥ ૧૯૬ ॥
 ઉપવર્તનહનં ચ સમાડ્ગપરિવર્જિતમ્ ।
 નિવર્તનં તુ સમાડ્ગં તુલ્યવર્નપદં સ્મૃતમ્ ॥ ૧૯૭ ॥
 અન્તયોદ્ગાદશાડ્ગે તુ તથાન્યપદમિષ્યતે ।
 ઉલ્લોચકેડપિ ચાડ્ગાનામેષ એવ વિધિઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧૯૮ ॥
 અવગાઢપ્રવૃત્તં ચ મહાજનિકમેવ ચ ।
 આગાત્તસ્યાત્તથા દ્યુડ્ગો મહાજનિકવર્જિતઃ ॥ ૧૯૯ ॥
 સ્થિતિપ્રવૃત્તં સંયોગાદેકાડ્ગો યાપિ કીર્ત્યતે ।
 એકાડ્ગે સંવિધાતવ્યં મહાજનિકમેવ ચ ॥ ૨૦૦ ॥
 દ્યુડ્ગં ચિતપ્રવૃત્તં વા ચૈકાડ્ગં વાપિ કીર્તિતમ્ ।
 દ્યુડ્ગે વ્યાસસમાસાભ્યાં ધ્રુવાધાતુવિધિઃ સ્મૃતઃ ॥ ૨૦૧ ॥
 સ્થિતં પ્રવૃત્તં ચ તથા મહાજનિકમેવ ચ ।
 ત્ર્યડ્ગોત્ત(ડ્ગસ્તુ) સ્યાદથ દ્યુડ્ગો મહાજનિકવર્જિતઃ ॥ ૨૦૨ ॥
 એકાડ્ગોડપિ વિધાતવ્યો મહાજનિકસંયુતઃ ।
 એવં વ્યાસસમાસાભ્યાં બહુધાડ્ગવિધિઃ સ્મૃતઃ ॥ ૨૦૩ ॥
 ચતુરસ્રસ્તથા ત્ર્યસ્રો ?? પ્રકીર્તિતઃ ।

ઉવેણકસ્ય સંહારો દ્યુગ્ગ એકદ્ગ એવ ચ ॥ ૨૦૪ ॥
 નાદૌ ન મધ્યે સંહારે નિત્યં ચૈવ પ્રયુજયતે ।
 એકકં વિવધાયાપિ કાર્યો હ્યન્તે પ્રયોક્તૃભિઃ ॥ ૨૦૫ ॥
 ઉલ્લોપ્યેકં ષડવરં શત્યં ચૈવ પરં સ્મૃતમ્ ।
 તથ્ય સંહરણે કાર્યં સુ(મુ)ખપ્રતિમુખાન્વિતમ્ ॥ ૨૦૬ ॥
 વૈહાયસકસંયુક્તં તેનાપિ ચ વિવર્જિતમ્ ।
 ત્રિષ્વડ્ગેષ્વરં જ્ઞેયં પરં સ્યાદ્વાદશસ્વપિ ॥ ૨૦૭ ॥
 એકદ્યુગ્ગવરં જ્ઞેયં વૈહાયસકમેવ ચ ।
 અસ્ય ચાડ્ગત્રયેડતીતે પ્રયોગમુપપાદયેત્ ॥ ૨૦૮ ॥
 ઉલ્લોપ્યકોત્તરાભ્યાં તુ મુખપ્રતિમુખે સ્મૃતે ।
 તતોડ્ગાનાં સમાસો વા વિસ્તારો વા વિધીયતે ॥ ૨૦૯ ॥
 મુખપ્રતિમુખે ચૈવ જ્ઞેયે વિવિધસઙ્ગિતે ।
 વૃત્તપ્રતિમુખં ચ સ્યાદન્યા ચાસ્તુ સમાસતઃ ॥ ૨૧૦ ॥
 ઉલ્લોપ્યકે તથા શાખા સોત્તરો સામ્પરાન્તકે ।
 પ્રતિશાખ્યા તથા ચૈવ સર્વાર્ણ્યપદા સ્મૃતાઃ ॥ ૨૧૧ ॥
 ઉત્તરં દ્વાદશપરં ષડ્ગાવરમિષ્યતે ।
 આકારપાદહીનેન તુલ્યં રોવિન્દકેન તુ ॥ ૨૧૨ ॥
 અન્તે ચાથ વિશેષેણ સ્થાપ્યમસ્ય હિ શીર્ષકમ્ ।
 એવમડ્ગવિધિઃ કાર્યઃ સમરૂપે પ્રયોક્તૃભિઃ ॥ ૨૧૩ ॥
 અત ઊર્ધ્વં પ્રવક્ષ્યામિ ગીતાનાયાં સુકલ્પનમ્ ।
 ગુરુવેદાદ્યકં કૃત્વા ન્યસેલ્લઘ્વદ્યકં પુનઃ ॥ ૨૧૪ ॥
 તત્રોપવહનં કાર્યં પ્રથમે તુ ગુરુદ્વયે ।
 ગુર્વક્ષરે તૃતીયે તુ તતઃ સ્યાત્રત્યુપોહનમ્ ॥ ૨૧૫ ॥
 ગુર્વક્ષરે ચતુર્થે તુ શમ્યા કાર્યા તુ પચ્ચમે ।
 ષષ્ઠસપ્તમયોસ્તાલઃ શમ્યા ગુર્વક્ષરેડષ્ટમે ॥ ૨૧૬ ॥
 તતોડર્ધકલિકાન્યાતાન્કુર્યાલ્લઘ્વક્ષરેષુ ચ ।
 ગુર્વક્ષરે તાલગીતપાતાસ્તુ કલિકાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨૧૭ ॥

શમ્યાતાલૌ તાલશમ્યે તેષુ કુર્યાત્કમેણ તુ ।
તાલં શમ્યાં ચ તાલં ચ સન્નિપાતં તથૈવ ચ ॥ ૨૧૮ ॥

એવમેકકલો જ્ઞેયઃ કલાયોગસ્તુ ભદ્રકે ।
ગુરુવિશ્લેષપાદેન દ્વિકલં પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૨૧૯ ॥

વિશેષેણ કલાસ્તત્ર પૂર્વં પૂર્વં નિવેશયેત્ ।
દ્વિકલે ભદ્રકે ચૈવ ત્રિકલં સ્યાદુપોહનમ્ ॥ ૨૨૦ ॥

કલિકં દ્વિકલં વાપિ ન વા સ્યાત્પ્રત્યુપોહનમ્ ।
દ્વિકલૈર્ગુર્વક્ષરકૃતૈઃ પાદભાનૈર્યથાક્રમમ્ ॥ ૨૨૧ ॥

ચતુર્ભિસ્તુ ભવેન્માત્રા ત્રિમાત્રં વસ્તુસંગ્રહિતમ્ ।
ત્રિવસ્તુ દ્વિકલં જ્ઞેયં ભવેત્પાતો વિધીયતે ॥ ૨૨૨ ॥

ગુર્વક્ષરેષુ યે પાતાઃ શમ્યાતાલદયઃ સ્મૃતાઃ ।
ત એવ પાદભાગેષુ દ્વિકલેષ્વત્ર યોજયેત્ ॥ ૨૨૩ ॥

અષ્ટમી ષોડશી શમ્યા દશમી ચ યથાક્રમમ્ ।
ચતુર્દશ્યાં કલાયાં તુ તાન્વેદાદ્વાદશીયુતમ્ ॥ ૨૨૪ ॥

લઘ્વષ્ટકે પાતવિધિર્યથાપૂર્વં પ્રકીર્તિતઃ ।
વસ્તુત્રયેડપિ દ્વિકલે એવં પાતાન્પ્રયોજયેત્
શીર્ષકં ચૈવ કર્તવ્યં ષટ્કલં પઞ્ચપાણિના ॥ ૨૨૫ ॥

યથા-

કંડકંડ(ઋન્દુ ઋન્દુ) શૈલેન્દ્રરાજસંસ્થિતમીશં શાન્તં
શિવં પન્નગેન્દ્રપરિબદ્ધજટમ્ । મુનિગણનમિતં ધ્યાનાભિરતં
જ્ઞાનમયં મદનાડ્ગહરં વિભું પ્રભું શરણગતોડહં દૈત્યૈર્નાગૈઃ
સંસ્તુતમીશં ત્વાં વેદમયં ત્વાં કર્તારં ત્વાં ભુવનપતિં
સર્વલોકનમસ્કૃતમ્ ઋગ્યજુઃપતિતં ગડ્ગાધરં શૂલધરં
ભુજગેન્દ્રધરં પ્રણતોડસ્મિ શિવં મૃગરાજયર્મપરિબદ્ધતનું
વિપુલગતિં વૃષભગતિં જ્વલનશિખિસદૃશકપિલજટં તમહં
નમામિ શિવં શિરસા ।

સમાપ્તં દ્વિકલમદ્રકમ્ ॥

દેવં વિમલં પ્રણતાર્તિહરં માયાધરં માયારૂપં જટિલં
નમામિ શિવં શિરસા ।

શીર્ષકં ષટ્કલં સમાપ્તમ્ । દ્વિકલમદ્રકમ્ ।

ચતુષ્કલં પ્રવક્ષ્યામિ યથાવદ્વિજસત્તમાઃ ।

ચતુષ્કલૈઃ પાદભાજૈ(ગૈ)ર્યથાપૂર્વમુદાહૃતૈઃ ॥ ૨૨૬ ॥

ચતુર્ભિસ્તુ ભવેન્માત્રા ત્રિમાત્રં વસ્તુસંગિહતમ્ ।

પાતાંશૈવ પ્રવક્ષ્યામિ પાદભાગૈર્યથાક્રમમ્ ॥ ૨૨૭ ॥

ચતુર્થે પચ્ચમે ચૈવ શમ્યા કાર્યા તથાષ્ટકે ।

?? દ્વિતીયાં નવમે સ્મૃતા ॥ ૨૨૮ ॥

ષષ્ઠે તુ સપ્તમે તાલા અન્તે ચ નવમસ્ય હિ ।

દશમૈકાદશે ચૈવ દ્વિતીયઃ સમુદાહૃતઃ ॥ ૨૨૯ ॥

આદ્યં તુ દ્વાદશે પ્રોક્તં સન્નિપાતો વસાનતઃ ।

એવં પાતવિધાનં સ્યાત્સર્વવસ્તુ પ્રયોજયેત્ ॥ ૨૩૦ ॥

દ્વિર્ભાવાદ્વિકલસ્યૈવં વિજ્ઞેયં ચ ચતુષ્કલમ્ ।

સપ્તમે લઘુનિ ત્વન્ત્યો દ્વિર્ભાવોઽસ્મિન્વિધીયતે ॥ ૨૩૧ ॥

ચતુષ્કલોઽત્ર વિહિતઃ કલાષ્ટકમુપોહનમ્ ।

એકા દ્વે ચ ચતુષ્કશ્ચ તથા સ્યાત્પ્રત્યુપોહનમ્ ॥ ૨૩૨ ॥

યથાક્ષરસ્ય કર્તવ્યં મદ્રકસ્ય તુ શીર્ષકમ્ ।

ચતુષ્કલઃ પચ્ચપાણિર્દ્વિકલે દ્વિકલ્ સ્મૃતઃ ॥ ૨૩૩ ॥

ચતુષ્કલસ્તુ કર્તવ્યો મદ્રકે તુ ચતુષ્કલે ।

ત્રિવસ્તુ ત્રિપ્રમાણં ?? અસ્રતાલસમુદ્ભવમ્ ॥ ૨૩૪ ॥

ઇત્યુક્તં મદ્રકં પાદૈસ્ત્રયોદશભિરન્વિતમ્ ।

ગુર્વક્ષરાણિ ચત્વારિ ચત્વારિ સ્યુર્લઘૂનિ ચ ॥ ૨૩૫ ॥

તૃતીયે ચ ચતુર્થે ચ શમ્યાતાલો લઘૂષ્વ(ન્ય)પિ ।

તાલં શમ્યાં ચ તાલે ચ સન્નિપાતં ચ યોજયેત્ ॥ ૨૩૬ ॥

લઘ્વક્ષરૈકકલિકૈઃ પાતૈઃ સમ્યક્પ્રયોજયેત્ ।

યથાક્ષરં વધેષ્વેતદ્વિજ્ઞેયં ચાપરાન્તકમ્ ॥ ૨૩૭ ॥

આદૌ કલોપવહનં વિશ્વેષાદ્વિગુણં ભવેત્ ।

દ્વિકલે કલિકં જ્ઞેયં દ્વિકલં ચાપ્યુપોહનમ્ ॥ ૨૩૮ ॥

કલિકં કલિકં ચેષ્ટે તથૈવ પ્રત્યુપોહનમ્ ।

अेतदेव द्विगुणितं विज्ञेयं तु यतुष्कलम् ॥ २३८ ॥

लघ्वक्षरे तृतीये तु द्विभविऽन्त्या कला स्मृता ।

अस्रतलसमुद्भूतं पातैः षड्भिर्विभूषितम् ॥ २४० ॥

वस्तुशाभाभ्यमित्येतद्गदितं त्वपरान्तकम् ।

यथा शाभा तथैवास्य प्रतिशाभा विधीयते ॥ २४१ ॥

पश्चिमार्धसमा सा तु तथैवान्यपदा स्मृताः ।

शिरश्चैककलेनापि कर्तव्यं पञ्चपाणिना ॥ २४२ ॥

वृत्तौ निवृत्तयोगश्च गते वस्तुयतुष्टये ।

शाभायां प्रतिशाभायां विशेषः पश्चिमे त्वयम् ॥ २४३ ॥

षट्कलापातसंयुक्ते तालिके तु ततः स्मृते ।

तथैककलयुक्तेऽस्ति विधिवत्पञ्चपाणिना ॥ २४४ ॥

यथाक्षरेणैव भवेद्यनोरुपवर्तनम् ।

उपोढनं तु वस्त्वर्धं द्विकलं प्रत्युपोढनम् ॥ २४५ ॥

दक्षिणे तु तथा वृत्तौ यतुष्कलमपीष्यते ।

उल्लोप्यकं तु द्विगुरु द्विलघ्वन्ते गुरुर्यथा ॥ २४६ ॥

शम्यातालौ द्विरभ्यस्तौ सन्निपातोऽन्त्येव य ।

प्रत्यक्षरकृतैः पातैः पञ्चभिः समलङ्कृतम् ॥ २४७ ॥

यतुरसस्तु विच्छेदमेवं ज्ञेयं यथाक्षरम् ।

पूर्वोक्तेन विधानेन द्वियतुष्कलमुष्यते ॥ २४८ ॥

अस्य याङ्गत्रये गीते वैडायसकमिष्यते ।

तदेकाङ्गपरं ज्ञेयं द्वादशाङ्गपरं तथा ॥ २४९ ॥

प्रमाणां द्वादशकलं तथापातमथापि य ।

अस्य तु द्विकला शम्या कालश्च द्विकलस्ततः ॥ २५० ॥

द्विकलाश्च पुनः शम्या(स्)तालश्चैककलः स्मृतः ।

ततः शम्या ततस्तालः सन्निपातस्ततः परम् ॥ २५१ ॥

?? तु स्यादित्थमन्यपदा स्मृता ।

यद यस्य भवेदन्तस्तदन्ताडरणं भुवैः ॥ २५२ ॥

यथाक्षरेण नियमात्संख्यार्थं पञ्चपाणिना ।
 स्वतालेनाथ लीनस्य संख्यारः परिकीर्त्यते ॥ २५३ ॥
 द्विप्रकारनिवृत्तश्च त्र्यंशोऽथ त्रिविधस्तथा ।
 त्र्यस्रश्च यतुरस्रश्च मिश्रश्चापि प्रकीर्तितः ॥ २५४ ॥
 स्थितप्रवृत्ते तस्याङ्गो मङ्गानिकमेव य ।
 स्यात्पञ्चपाणितालेन तदन्ताडरणं यदा ॥ २५५ ॥
 तदा स्थितं भवेद्युग्मं तस्य पातविधिस्त्वयम् ।
 शम्यापि द्विकला कार्या तालोऽपि द्विकलः स्मृतः ॥ २५६ ॥
 यतुष्कलः सन्निपातः प्रवृत्तमतः षष्ठ्यते ।
 अस्य तु द्विकला शम्या तथैवैककला पुनः ॥ २५७ ॥
 यञ्चत्पुटश्च तालादिः सन्निपातस्ततः परम् ।
 स्थितं तालेन कर्तव्यं मङ्गानिकमस्य तु ॥ २५८ ॥
 निवृत्ततालः कर्तव्यः प्रवृत्तस्यापि तत्पतः ।
 अत्र तालविधिः श्रेष्ठः प्रायः समुपवर्तनम् ॥ २५९ ॥
 आममुद्धटकः कार्यः परिवर्तक एव य ।
 युग्मे हि मिश्रतालत्वाद्युग्मे ऽप्यन्तः प्रयुज्यते ॥ २६० ॥
 विविधैककसंयुक्तपूर्वं पश्चाद्विधः स्मृतः ।
 यथावदन्ततालोऽयं युग्मो मिश्रश्च कीर्तितः ॥ २६१ ॥
 अतः परं प्रवक्ष्यामि त्र्यस्रतालविधिं प्रति ।
 शम्या तु द्विकला पूर्वं ततस्तालो विधीयते ॥ २६२ ॥
 त्रिकलः सन्निपातश्च प्रवृत्तं वाप्यतः परम् ।
 प्रवृत्तमस्य कर्तव्यं यथावत्परिवर्तनम् ॥ २६३ ॥
 यथा करप्रवृत्तेन विधिवत्पञ्चपाणिना ।
 ?? स्थिततलेन मङ्गानिकमिष्यते ॥ २६४ ॥
 निवृत्ततालः कर्तव्यस्तथात्र विनिवृत्तिमान् ।
 युग्मौजमिश्रतालत्वान्मिश्रोऽप्यन्तः प्रवर्तनम् ॥ २६५ ॥
 विविधैककसंयुक्तः सर्वश्चान्तविधेः स्मृतः ।
 द्युङ्गमेकाङ्गमपि वा स्थितं कार्यं समासतः ॥ २६६ ॥

तत्र युग्मं भवेद्व्यङ्गं ?? य ।
 प्रवृत्तमपि विज्ञेयं द्व्यङ्गमेकाङ्गमेव वा ॥ २६७ ॥
 मडाजनिकमेकाङ्गं द्व्यङ्गं संहरणं भवेत् ।
 स्थितादिकः प्रवृत्ताङ्ग एवमन्तर्विधं बुधैः ॥ २६८ ॥
 उल्लोप्यके सदा योज्ये ण्डापोडविशारदैः ।
 ?? पाताश्चैकात्रविंशतिः ॥ २६९ ॥
 वस्तुप्रमाणं कर्तव्यं तथैव य यतुष्कलम् ।
 आद्यमात्राद्वयस्यान्तः शम्यातालान्वितो भवेत् ॥ २७० ॥
 मात्रात्रयस्य यान्यस्य शम्यैका तु ततः स्मृता ।
 यतुर्थ्यां द्वादशस्तालः पञ्चम्यां याष्टमः स्मृतः ॥ २७१ ॥
 षष्ठ्यां तु द्विकला शम्या तालश्च द्विकलो भवेत् ।
 पुनश्च द्विकलस्तालः शम्या य द्विकला पुनः ॥ २७२ ॥
 शम्यातालश्च तु ?? शम्या तालस्तथैव य ।
 शम्यातालसन्निपातं ऽति वस्तु प्रकीर्तितम् ॥ २७३ ॥
 यदा त्वर्धयतुर्थानि वस्तूनि प्रकरी भवेत् ।
 पश्चिमाधौ तदस्यैव तदर्थं प्राग्निवेशयेत् ॥ २७४ ॥
 कनिष्ठासास्तिनास्य कार्यं संहरणं ततः ।
 पादः पूर्वसमः कार्यस्त्वपरान्तकशाब्जया ॥ २७५ ॥
 उवेण्डे द्वितीयोऽपि तस्यैव प्रतिशाब्जया ।
 अनित्यः ?? तालो माषघातस्ततः परम् ॥ २७६ ॥
 माषघातो द्वादशकलस्तस्य पातविधिः स्व(स्त्व)यम् ।
 कर्तव्या द्विकला शम्या तालो द्विकल एव य ॥ २७७ ॥
 पुनश्च द्विकलस्तालः शम्या य द्विकला पुनः ।
 ततश्चैककलस्तालसन्निपातः कलात्रये ॥ २७८ ॥
 प्रायेण माषघातश्च विवधाङ्गः प्रकीर्तितः ।
 सन्निपातश्च पश्चार्धः कदाचिदुपवर्तनम् ॥ २७९ ॥
 तस्य स्यात्कलिकेनैव तथ्योऽयं पञ्चपाणिना ।

સન્ધિર્યથાક્ષરેણૈવ કર્તવ્યઃ પઞ્ચપાણિના ॥ ૨૮૦ ॥

એકકં વિવધો વાપિ તસ્યાઙ્ગં સમુદાહૃતમ્ ।

અન્યસ્ય ચતુરસ્રસ્ય પ્રવૃત્તો યો વિધિઃ સ્મૃતઃ ॥ ૨૮૧ ॥

વિવધાઙ્ગેન તેનૈવ ચતુરસ્રકમિષ્યતે ।

સન્ધિવદ્રજતાલશ્ચ દ્વિધા સમ્પિષ્ટકં સ્મૃતમ્ ॥ ૨૮૨ ॥

સપ્તાઙ્ગં દ્વાદશકલં દ્વાદશાઙ્ગે તથૈવ ચ ।

નિષ્કામમાદિતઃ કૃત્વા શમ્યાસ્તિસ્રઃ પ્રયોજયેત્ ॥ ૨૮૩ ॥

તાલત્રયં તતશ્ચૈવ શમ્યાતાલૌ તતઃ પરમ્ ।

શમ્યાતાલૌ તતઃ કાર્યૌ સન્નિપાતોડન્ત્ય એવ ચ ॥ ૨૮૪ ॥

તુવેણકે તુ સપ્તાઙ્ગે સમ્પિષ્ટકમિદં સ્મૃતમ્ ।

દ્વિશમ્યાતાલયોગેન દ્વાદષાઙ્ગેડપિ ચેષ્યતે ॥ ૨૮૫ ॥

પાતા નવૈકાદશ વા સમ્પિષ્ટકમુદાહૃતમ્ ।

વજ્રવસ્ત્રં પ્રયોક્તવ્યમુપવર્તનમેવ ચ ॥ ૨૮૬ ॥

યુક્તવિવધવૃત્તાભ્યાં પ્રવેણી દ્વિવિધા સ્મૃતા ।

પઞ્ચપાણિઃ પ્રકર્તવ્યા પ્રવેણ્યા તુ યથાક્ષરા ॥ ૨૮૭ ॥

દ્વિકલો વાપિ મિશ્રો વા પ્રયોગોડઙ્ગવશાનુગઃ ।

અન્તે વાસ્યાઃ પ્રકર્તવ્યઃ કદાચિદુપવર્તનમ્ ॥ ૨૮૮ ॥

પઞ્ચપાણિવિધાનેન યથોક્તેનૈવ તદ્ભવેત્ ।

દ્વિતીયપાતતાલેન હ્યપપાતશ્ચ કીર્ત્યતે ॥ ૨૮૯ ॥

વજ્રતાલેન કર્તવ્યં કમં સંહરણસ્ય તુ ।

રોવિન્દકે તુ ષણ્મત્રાઃ પાતાશ્ચૈકાન્નવિંશતિઃ ॥ ૨૯૦ ॥

?? માત્રાણાં પઞ્ચાનાં પાત ઇષ્યતે ।

તાલઃ શમ્યાર્ધતાલશ્ચ શમ્યાતાલસ્તથૈવ ચ ॥ ૨૯૧ ॥

પઞ્ચાનામપિ માત્રાણાં વિધિરેષ યથાક્રમમ્ ।

ચતુર્દશોડપિ પઞ્ચમ્યા માત્રાયાસ્તાલ ઇષ્યતે ॥ ૨૯૨ ॥

?? તુ યા તુલ્યા ષષ્ઠી મદ્રકમાત્રયા ।

ઇતિ પાદસ્તથાદૈ ચ કલાપાદાદુપોહનમ્ ॥ ૨૯૩ ॥

તતશ્ચૈવ પ્રયોક્તવ્યં દ્વિકલં પ્રત્યુપોહનમ્ ।
 ઘાતશ્ચેત્સન્નિપાતશ્ચ વિવઘૈકપ્રયોજિતાઃ ॥ ૨૯૪ ॥
 વર્ણાનુકર્ષોઽષ્ટકલઃ સ્વલ્પઃ પ્રસ્તાર ઇષ્યતે ।
 તુલ્યવર્ણોપનહનો દ્વિતીયઃ પાદ ઇષ્યતે ॥ ૨૯૫ ॥
 શરીરતાલકર્તવ્યઃ પ્રકારોઽપિ વિશેષતઃ ।
 દ્વિકલેનૈવ કર્તવ્યો વિશેષાત્પગ્ધપાણિના ॥ ૨૯૬ ॥
 કલા દ્વાદશ નિર્દિષ્ટે પ્રમાણં ચાસ્ય તત્ત્વતઃ ।
 રોવિન્દકશરીરં તુ ષટ્કલોપોહનં સ્મૃતમ્ ॥ ૨૯૭ ॥
 વિવઘં વાપિ વૃત્તં વા તસ્યાદૌ પરિકીર્તિતા ।
 આકારવૃત્તપરુષોઽત્ર ?? ॥ ૨૯૮ ॥
 ?? ત્રિવાક્યં સ્થાચ્ચતુર્વાક્યં ગતા સ્મૃતા ।
 કાર્યં તથા નિર્વહણં પ્રત્યેકં પરિધાનકે ॥ ૨૯૯ ॥
 ઇત્યેતત્પ્રથમં ત્વઙ્ગં લાસ્યે ગેયપદં સ્મૃતમ્ ।
 સ્થિતપાદસ્ય વક્ષ્યામિ વિધાનં ચાપ્યતઃ પરમ્ ॥ ૩૦૦ ॥
 વૃત્તમેકપ્રથમે દ્વે યોજયેત્પગ્ધપાણિના ।
 તતઃ પરં તે ભૂયોઽપિ યુગ્મતાલેન વા સ્મૃતે ॥ ૩૦૧ ॥
 અવસાનં તુ કર્તવ્યં ત્વરિતં પગ્ધપાણિના ।
 દ્વિકલેનેતિ કર્તવ્યં સ્થિતપાદ્યં પ્રયોક્તુભિઃ ॥ ૩૦૨ ॥
 ઉપોહ્ય તાલં ત્ર્યસ્રં વા વૃત્ત્યા તૈસ્તૈઃ સમૈસ્તથા ।
 આસીનપાદ્યં યુગ્જીત સર્વભવૈસ્તુ પૌરુષૈઃ ॥ ૩૦૩ ॥
 એવં ચતુર્ભિઃ પાદૈસ્તુ સમૈર્થવશાનુગૈઃ ।
 આસીનપાદ્યં કર્તવ્યં વિધિવત્પગ્ધપાણિના ॥ ૩૦૪ ॥
 અતીતયુગ્મતાલેન શ્લોકઃ કાર્યસ્તતઃ પરમ્ ।
 અષ્ટાદશ દ્વાદશ વા પદાનિ તુ તતઃ પુનઃ ॥ ૩૦૫ ॥
 ?? ત્તરતાલેન તાલે નિર્વહણં બુધઃ ।
 એતદાસીનપાદસ્ય વિધાનં પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૩૦૬ ॥
 સ્થાત્પુષ્પગણિકા નામ યદઙ્ગં તન્નિબોધત ।
 તત્રૈકં પૌરુષં શ્લોકં સમવૃત્તં પ્રયોજયેત્ ॥ ૩૦૭ ॥

ચતુર્ભિઃ સન્નિપાતૈશ્ચ જ્ઞેયં ચન્ધૂપુટાશ્રયમ્ ।
 પાદે પાદે તથેષ્ટં ચ વાદ્યં નૃત્યં તથૈવ ચ ॥ ૩૦૮ ॥
 તતશ્ચાન્યે સ્મૃતં વૃત્તે ખગ્જનકુટસંગિહાતે ।
 અન્તે નિર્વહણે ચાસ્ય શીર્ષકં પગ્થપાણિના ॥ ૩૦૯ ॥
 આવિદ્યશાય્યાડગહારૈરુદ્ધતૈસ્તત્પ્રયોજયેત્ ।
 જયોત્સ્નાયાં મન્દિરાયાં વા સલિલે દર્પણેડપિ વા ॥ ૩૧૦ ॥
 છાયાસદૃશકાન્તસ્ય પ્રહર્ષ્યથ વિભૂષિતમ્ ।
 નૃત્યં પ્રસાદકીડાયાં હેલાદિભિરલકૃતમ્ ॥ ૩૧૧ ॥
 અડગપ્રસ્વેદકં તત્રાવિન્ધ્યાલ્લાસ્યં પ્રયોગવિત્ ।
 ચગ્થત્પુટસ્ય તાલેન તસ્ય પ્રકીડિતં ભવેત્ ॥ ૩૧૨ ॥
 માત્રાવૃત્તસમૈઃ પાદૈઃ શ્લોકબન્ધો ભવેદથ ।
 બહ્વક્ષાર્થસંયુક્તં તોટકં પગ્થપાણિના ॥ ૩૧૩ ॥
 દ્વિકલેન પ્રકર્ત્વ્યં મિશ્રેણૈકકલેન વા ।
 પ્રરોચકં ચ કર્તવ્યં ગુરુપ્રાયોક્ષરાન્વિતમ્ ॥ ૩૧૪ ॥
 યથાક્ષરેણ ત્ર્યસ્રેણ સન્નિપાતૈસ્તથાષ્ટભિઃ ।
 વિવઘૈકકસંયુક્તં કૈશિકીજાતિમાશ્રિતા ॥ ૩૧૫ ॥
 ત્ર્યડગવિચ્છેદકં વિન્ધ્યાધુક્તં પ્રકીડિતાદિભિઃ ।
 અનિષ્ટુરશ્વક્ષણપદં ગાન્ધારીજાતિમાશ્રિતમ્ ॥ ૩૧૬ ॥
 ચગ્થત્પુટેન યોક્તવ્યં ?? કલેન તુ ।
 ચતુઃષ્ટિઃ સન્નિપાતાસ્તસ્મિન્નૈવ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૩૧૭ ॥
 યથા માર્ગકલોપેતા વિદારી વિવધાન્વિતઃ ।
 અડગહારાન્સવિષ્વમ્ભાન્નૈવ ચાત્ર પ્રયોજયેત્ ॥ ૩૧૮ ॥
 કેવલં પૌરુષૈર્ભવૈર્વાક્યં નામ્નાપિ તેન ચત્ ।
 નકુટં ખગ્જકં ચૈવ ત્રિવિધં ન પ્રયોજયેત્ ॥ ૩૧૯ ॥
 સૈન્ધવીમાશ્રિતં ભાષાં જ્ઞેયં સૈન્ધવકં બુઘૈઃ ।
 રૂપવાદ્યાદિસંયુક્તં યુગ્મતાલકૃતં તથા ॥ ૩૨૦ ॥
 વિતસ્તાલિમમાર્ગેણ સૈન્ધવં વાદ્યમિષ્યતે ।

न पाठ्यं स्वल्पमप्यत्र प्रकुर्वीत विद्यक्षाणः ॥ ३२१ ॥

भुजप्रतिभुजोपेतं तथा यञ्चूपुटाश्रयम् ।

यथाक्षरैः सन्निपातैस्तथा द्वादशभिर्द्युतम् ॥ ३२२ ॥

नेकयुक्तिविचित्रार्थं पौरुषं भावमिश्रितम् ।

ऐकाङ्गशीर्षकं गत्या द्विभूषं परिकीर्तितम् ॥ ३२३ ॥

उत्तमोत्तमके त्वादौ नर्कुटे सम्प्रयोजयेत् ।

स्तोकं विचित्रार्थपदं तथा यैवोपपादयेत् ॥ ३२४ ॥

ततश्च वस्तुकं कार्यमपरान्तकशाभया ।

यथाक्षरेण कार्यं तु शीर्षकं पञ्चपाणिना ॥ ३२५ ॥

उत्तमोत्तमकं प्रोक्तं उलानृत्यविभूषितम् ।

कोपप्रसादभङ्गुलं सविक्षेपैरुपक्रमैः ॥ ३२६ ॥

संलापरयितैर्नित्यमुक्तप्रत्युक्तमिष्यते ।

वज्रार्धेन प्रकर्यास्तु तस्य तालविधिः स्मृतः ॥ ३२७ ॥

ततस्तु शीर्षकं कार्यं संयुक्तं पञ्चपाणिना ।

उक्तप्रत्युक्तमेवं हि यथोक्तं परिकीर्तितम् ॥ ३२८ ॥

अेवमेतद्बुधैर्ज्ञेयं भाणं तालप्रमाणातः ।

तद्वाथापाणिकादीनां सप्तशृपं प्रकीर्तितम् ॥ ३२९ ॥

यस्तु तालं न जानाति न स ?? न वादकः ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्यं तालावधारणम् ॥ ३३० ॥

अङ्गभूता हि तालस्य यतिपाणिलयाः स्मृताः ।

त्रयो लयास्तु विज्ञेया द्रुतमध्यविलम्बिते ॥ ३३१ ॥

छन्दोक्षरपदानां हि समत्वं यत्प्रकीर्तितम् ।

कलाकलान्तरकृतः स लयो मानसगिज्ञातः ॥ ३३२ ॥

श्रीतोगता य गोपुच्छा ?? यात्र विधाय य ।

?? भृत्यवर्णानामक्षराणामथापि वा ॥ ३३३ ॥

?? ?? यतिः स्यात्तु गीतवाद्यसमाश्रयः ।

समपाणिश्च विज्ञेयो लयवपाणिस्तथैव य ॥ ३३४ ॥

तथैवोपरिपाणिश्च गीतवाद्यसमाश्रयः ।
लये नयं समं वाद्यं समपाणिः प्रकीर्त्यते ॥ ३३५ ॥
भ्रुवाद्यद्वयकृष्टं स्यात्सोऽर्धपाणिः प्रकीर्तितः ।
लयस्योपरि यद्वाद्यं पाणिः स उपकीर्त्यते ॥ ३३६ ॥
ततः स्थितलयो यो वै सन्निपातो विधीयते ।
स तु मध्यलयप्राप्य सन्निपातद्वयं भवेत् ॥ ३३७ ॥
रुतं यापि लयं प्राप्य सन्निपातयतुष्टयम् ।
यावत्तत्रान्तरकृता द्रुतमध्यलयो हि सः ॥ ३३८ ॥
सोऽर्धपाणिस्तु विज्ञेयास्त्वन्यैर्द्रुतलयाश्रयाः ।
अत उर्ध्वं प्रमाणां तु कलानां न विधीयते ॥ ३३९ ॥
एति भारतीये नाट्यशास्त्रे तालविधानो नामाध्याय ऐकत्रिंशः ।

Natya Shastra Chapter 31

pdf was typeset on June 1, 2025

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

